

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА – вид юридично значущої усвідомленої і цілеспрямованої поведінки, яка відповідає нормам і принципам права.

П. п. є необхідним компонентом багатьох понять теорії права – законності, правопорядку, реалізації правових норм та ін. Юридична правомірність являє собою конкретизацію поняття законності, вичленення в законності її соціологічного змісту. Реалізація суб'єктами норм і принципів права є тим показником правомірності, який втілюється у правопорядок суспільства.

Різноманіття дефініцій П. п. та її сутнісних характеристик пов'язане із багатоаспектністю права і оновлювалося відповідно до зміни типів праворозуміння: від визнання П. п. такою, що строго відповідає приписам правових норм (при позитивістському праворозумінні) до визнання всякої поведінки правомірною за умов непорушення прав ін. осіб (при природно-правовому розумінні).

П. п. повторює загальні риси, властиві будь-якій юридично значущій поведінці, але виявляє і специфічні ознаки, що відображають її соціальну, психологічну та юридичну природу. Відповідно виділяють її власне юридичні, соціальні та психологічні ознаки.

1. Відповідність нормам і принципам права (правомірність). Суб'єкт права поводить себе правомірно за умов відповідності його поведінки правовим

вимогам, що містяться в джерелах права – принципах права, нормативно-правових актах (регламентованість законодавством), нормативних договорах, правових звичаях, судових прецедентах та ін. Для такої поведінки мірилом і еталоном є право, його принципи та норми. У літературі П. п. визначається як така, що збігається з вимогами норм права, відповідає правовим приписам; не суперечить нормам права, не виходить за їх межі; не заборонена нормами права.

Юридична ознака П. п. безпосередньо пов'язана і з визначенням її юридичних «кордонів». В основі визнання правомірності поведінки, яка прямо не регламентована нормами права, лежить загальнодозвільний тип правового регулювання – презумпція правомірності незабороненого. Однак він діє з певними обмеженнями таких трьох типів: а) дія принципів права, яким поведінка не повинна суперечити (правомірними можуть бути визнані не тільки вчинки, які повністю збігаються з нормою, а й діяння, на які можуть бути поширені правила галузевої аналогії права); б) врахування цільового призначення поведінки певного виду залежно від галузі права; в) вказівка на допустимі засоби здійснення суб'єктивних прав і законних інтересів (наприклад, для того, щоб виключити зловживання суб'єктивними правами). Тому юридичну ознаку правомірності тлумачать у вузькому розумінні як сувору відповідність поведінки нормам права, а в широкому – як поведінку, яка прямо нормами не передбачена, але підлягає захисту.

Юридичною ознакою П. п. є її підконтрольність і забезпеченість держа-

вою. Однак ця ознака не поширюється на всі правомірні поведінкові акти, внаслідок чого її умовно можна віднести до їх основних рис. До числа ін. юридичних ознак відносять також здатність П. п. спричиняти юридичні наслідки.

Правомірність є універсальною інституційно-правовою складовою як національного, так і міжнародного правопорядку. В останньому вона позначена у форматі гарантування юридичної безпеки держав у рамках сумлінного дотримання комплексу міжнародних зобов'язань. Принцип добросовісності вона *bona fide* оцінюється згідно з універсально визнаними і закріпленими в юридичних актах та поведінці держав стандартами належного.

2. До соціальних ознак відносять: масовість її прояву, соціальну обумовленість і соціальну адекватність існуючим суспільним відносинам; соціальну значимість, важливість; соціальну цінність для держави, суспільства і для конкретного індивіда; соціальне схвалення П. п. суспільством і державою.

Суспільна корисність. Правові норми і принципи за умов втілення їх ціннісної суті в поведінці обумовлюють сталий правопорядок, функціональну організованість інститутів громадянського суспільства, створення умов стабільності сфер громадського життя, задоволення та збалансованість приватних і публічних інтересів, що є суспільно необхідним чи бажаним. В аксіологічному вимірі благодетельність такої поведінки перетворюється на її суспільну цінність. Тому П. п. суб'єкта очікувано і виправдано передбачає відповідну реакцію схвалення з боку суспільства

і держави, можливість застосування до нього пільг, стимулів, заохочень.

П. п. охороняється державою за допомогою дозвільних, зобов'язальних та охоронних норм.

Правомірність у вчинках – це юридичне вираження соціальної прийнятності, суспільної корисності діяльності суб'єктів. Соціальна значущість є критерієм віднесення поведінки до правової сфери або до юридично нейтрального, тому вона не завжди збігається з індивідуальною значущістю для самого суб'єкта.

Соціальна важливість виділяє П. п. із діянь суб'єктів, які, будучи важливими для них самих, не мають суспільного значення.

Проте не всяка П. п. є соціально необхідною і корисною. Тому в самостійну групу виокремлюється соціально шкідлива, небажана, але все ж прийнятна поведінка – соціальні відхилення. Така поведінка наближається до межі соціальних виправдань, залишається на порозі соціальної допустимості (участь у страйку, відмова від народженої дитини, розірвання шлюбу та ін.), що юридично оформлює її ціннісно-нейтральну, а іноді й суспільно небажану правомірність, але можливість здійснення якої гарантована державою.

3. Психологічна ознака полягає в тому, що П. п. знаходиться під реальним або потенційним контролем свідомості й волі особи. Аналіз суб'єктивних факторів дає осягнення механізму соціальної поведінки індивіда і виявлення внутрішніх, психологічних причин його правомірної або неправомірної поведінки. П. п. виявляє її свідомо-вольові характеристики, оскільки виражається

в усвідомленій мотивації правомірних діянь для досягнення поставлених цілей і має переважно добровільний характер. Участь свідомості, волі, мотивів, цілей, внутрішнього ставлення та стереотипів суб'єкта щодо вимог юридичних норм, ін. внутрішні чинники спрямовують особу на вчинення формально П. п. у різних видах та формах.

4. П. п. як юридичне поняття пов'язана із парною категорією – неправомірною поведінкою, що демонструє їх взаємне заперечення, відображає якісно-кількісну нерівноцінність, специфічний баланс мотиваційних правових засобів, альтернативність одна одній, можливість взаємної трансформації, по чергове домінування в суспільстві. Певною мірою це пов'язано й із динамікою змісту самих джерел права, які можуть із часом змінювати соціально обгрунтовані змістові й формально-юридичні межі правомірності через часткове віднесення неправомірних діянь до числа правомірних, і навпаки.

5. П. п. як юридично значуща містить усі елементи її складу. Властивості П. п. як соціального явища втілюються в конструкції, яка виявляє зовнішні й внутрішні правові характеристики діяння, що відбиваються в єдності елементів його юридичного складу – необхідній сукупності її взаємопов'язаних елементів, за наявності яких юридично значуща поведінка кваліфікується як правомірна. Це поняття вживається в науці не так давно і не є термінологічно усталеним в її понятійному апараті, а тому супроводжується протилежними оцінками в науці – від традиційних щодо складу П. п. до звуження її внутрішньої структури до суб'єктивної та

об'єктивної складових. Іноді вважають, що для правової кваліфікації П. п. не завжди має враховуватись уся сукупність суб'єктивних та об'єктивних ознак, залежно від чого склад П. п. визнається усіченим чи повним.

Характеристика складу П. п. передбачає наявність її реально існуючих елементів – об'єкта, суб'єкта, зовнішньої (об'єктивної) та внутрішньої (суб'єктивної) сторони. Об'єкт – цінності і блага: матеріальні (речі, цінності тощо) та нематеріальні (честь, гідність, ділова репутація), з приводу яких суб'єкти права використовують свої права та виконують обов'язки відповідно до правових норм. Об'єктивна сторона П. п. суб'єкта – це її зовнішній прояв, який виступає у вигляді правомірного (можливого чи необхідного) діяння або бездіяльності, що відповідають правовим приписам, вимогам до умов, способів реалізації норми права, наприклад при складанні заповіту, що має бути нотаріально засвідченим. Як наслідок П. п. може виступати належний результат дії (наприклад, здійснення виконавцем певного обсягу робіт на користь замовника). Суб'єкт П. п. – завжди будь-який суб'єкт права (фізична або юридична особа), що має правосуб'єктність. Суб'єктивна сторона П. п. особи – це внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до власного вчинку, яке позначене у правових нормах психологічними за змістом поняттями мотивації вчинку, його мети, наявності доброї волі, волевиявлення, законного інтересу та ін. На відміну від правопорушень поняття вини для П. п. є нонсенсом. У науці існує вчення про несвідомі цілі й мотиви. Однак для

права байдужі або протипоказані акти поведінки, що породжуються несвідомими проявами людської психіки. Несвідоме, без формування мотиву, тягне виконання суб'єктом будь-якого діяння, утворюючи рефлекторну дію чи бездіяльність, але вони відбуваються без участі суб'єктивної сторони, а отже, не можуть характеризувати і її суб'єкта. Крім того, несвідоме не завжди може сформулювати й мотивів вчинку особи.

Види П. п. Зовнішня відповідність поведінки приписам правових норм неоднорідна за своїми суб'єктивними передумовами і зовнішніми проявами. У межах правомірної (законослухняної) поведінки виокремлюють її різновиди та рівні.

1. За ступенем суспільної значущості: необхідна, що відповідає зобов'язальним і заборонним нормам і здійснюється у формах виконання обов'язків і додержання заборон (наприклад, сплата податків); бажана, що впорядковується уповноважувачими нормами (наприклад, правом на вищу освіту), а стимулюється – рекомендаційними та заохочувальними (пільги, премії, додаткові відпустки); суспільно допустима, яка є неоднозначною щодо соціальної користі, але правомірною за умов відсутності порушень особою прав ін. осіб. Держава ані забороняє таку поведінку, ані зобов'язує або заохочує до неї (наприклад, розірвання шлюбу), однак визнає її дозволеною. Правомірною іноді є й соціально шкідлива, але прийнятна поведінка, коли законом передбачені випадки правомірного заподіяння шкоди: державою (позбавлення волі, штраф, конфіскація); громадянами (необхідна оборона, край-

ня необхідність, виконання законного наказу, законні страйки).

2. Залежно від характеру і змісту правосвідомості розрізняють: об'єктивно-правомірну поведінку, що виражає високий рівень поваги до права в цілому; ситуативно-правомірну поведінку, що не виражає високої поваги до права; законослухняну поведінку; поведінку, що не виявляє поваги до права взагалі.

3. Залежно від суб'єктів права – поведінка індивідуальних суб'єктів – фізичних осіб і юридичних осіб; суб'єктів приватного і публічного права.

4. За зовнішньою, об'єктивною стороною – правомірна дія або бездіяльність. Дія – акт П. п. особи, зовнішній вираз її волі й свідомості (наймання на роботу, реєстрація шлюбу, укладення договору), в т. ч., вербальна – усне, словесне вираження суджень, незгоди та ін., письмова, документально оформлена (заява про прийом на роботу), нотаріально засвідчена; конклюдентна (невербальна, безсловесна поведінка).

Бездіяльність, яка може виявлятися у формах: дотримання заборон, як реалізований пасивний обов'язок; виконання пасивних обов'язків; невикористання в активній формі суб'єктивних прав утримання особи від дозволених дій (наприклад, відмова подавати позовну заяву до суду, невикористання права на труд, на створення сім'ї).

5. За спрямованістю волі суб'єкта: добровільна поведінка, яка спирається на ступінь особистої вмотивованості різного рівня, – переконлива (віра та особисті переконання в доцільності вибору П. п.), звична, зумовлена звичкою орієнтуватись на П. п., вимушена, коли вона може розходитися з внут-

рішнім переконанням та звичками самої особи.

5. За мотивами, тобто внутрішньою регуляцією, розрізняють такі види П. п.: принципова, як найбільш бажаний для суспільства рівень правомірності, що заснований на повазі до права та сприйнятті його принципів, переконанні в їх справедливості й суспільній корисності; конформістська (приспосовницька, залежно-пасивна, нестійка), де особа вчиняє правомірно, переважно орієнтуючись на поведінку оточуючих за інерцією та керуючись мотивом уникнути засудження з боку групи та боязні втратити її довіру та ін.; маргінальна (від лат. *marginalis* – той, хто знаходиться на межі, граничний), що заснована передусім на страху юридичної відповідальності й покарання за правопорушення та відображає стан особи, яка знаходиться на межі антисоціального прояву – балансування між правомірною і неправомірною. Маргінал, на відміну від конформіста, усвідомлює не вигідні перспективи правопорушення, тому й вчиняє правомірно. Він є особою, яка включена в конфлікт соціальних цінностей, а правомірність його вчинків є нестійкою. Маргінальність може бути постійною і ситуативною, заснованою на страху юридичної відповідальності та покарання, на корисливих, егоїстичних мотивах і на асоціальних уявленнях про моральні цінності.

6. За ступенем використання суб'єктом правових засобів – активна і пасивна поведінка. Активна виходить за рамки звичайної поведінки і характеризується інтенсивним використанням прав і свобод. Її відрізняють ініціатива, громадянська позиція, правова інфор-

мованість, високий рівень правосвідомості, прагнення до вирішення суспільних питань (участь у діяльності партій, громадських організацій), творча самодіяльність і здатність використовувати правові засоби реалізації прав у приватній і публічній сферах. Її різновиди: поведінка з виконання юридичних обов'язків – конституційних, трудових, майнових та ін. (поведінка державних службовців, роботодавців та ін.); значима поведінка осіб, що пов'язана з ризиком (підприємницька ініціатива; критика посадових осіб та представників публічної влади).

Пасивна поведінка (правове відчуження), як антипод активній – навмисне ухилення від використання суб'єктивних прав, своєрідне юридичне самообмеження, абсентеїзм (ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах, ухилення від участі в суспільно корисній праці, відмова від створення сім'ї і т. д.), соціальне самотництво. Відсутність мотивів активної П. п. породжує правове відчуження, пасивно-споглядальне, споживацьке ставлення до життя, коли особа не ініціює реалізацію наданих їй прав та не бажає виконувати юридичні обов'язки. Особливість поведінки і свідомості особи: бездіяльність, змінена психологія, криза моралі, нігілістична та індиферентна свідомість, байдуже, егоїстичне ставлення до своїх прав і обов'язків, негативні настанови, порушені ціннісні орієнтири.

7. За формами реалізації правових норм (залежності від способів правового регулювання): дотримання заборонних норм – правомірна бездіяльність, мінімальна правова активність, пасивна форма поведінки, коли

суб'єкт лише утримується від заборонених дій; виконання зобов'язуючих норм права – правомірна дія, реалізація юридичних зобов'язків, покладених на особу законом або договором, що вимагають від особи активної діяльності (сплата податку, виконання трудових зобов'язків); використання (або невикористання) уповноважених норм: використання правових дозволів – правомірні дії осіб, активність яких вмотивована бажанням здійснювати суб'єктивні права в приватній та публічній сферах життя; застосування норм права – правомірні активні дії, здійснювані уповноваженими суб'єктами щодо прийняття правових рішень (видання наказу про призначення на посаду; постанови про порушення кримінальної справи).

8. За ставленням суб'єкта до юридичних наслідків: юридичні вчинки – це дії, здійснені без спеціальної правової мети, але з якими норми права пов'язують настання юридичних наслідків, незалежно від того, чи були дії особи спрямовані на досягнення таких наслідків (наприклад, створення художнього твору, комп'ютерних програм, ін. форм інтелектуальної власності тягне виникнення авторських прав у особи); юридичні акти – дії, що вчиняються із спеціальною метою викликати певні юридичні наслідки: суб'єкт має намір на реалізацію суб'єктивного права для досягнення юридичного результату (наприклад, подання позовної заяви звільненням працівником з метою відновлення на посаді).

9. За напрямками впливу на юридичні наслідки: правовстановлююча П. п., унаслідок якої виникають суб'єктивні

права та зобов'язки (складання цивільно-правової угоди); правозмінююча – поведінка, внаслідок якої змінюється обсяг суб'єктивних прав та зобов'язків особи (наприклад, унаслідок переведення працівника на ін. посаду); правоприпиняюча – поведінка, внаслідок якої суб'єктивні права та зобов'язки припиняються в індивідуальному правовому статусі особи (рішення про розірвання шлюбу); поведінка, яка не тягне юридичних наслідків – це П. п., яка є юридично значущою, позитивною, бо знаходиться у сфері оцінювання юридичними нормами щодо її правомірності, але не викликає будь-яких юридичних наслідків для конкретної особи, є юридично нейтральною, з точки зору можливості настання правових наслідків. Наприклад, дотримання вимог забороняючих правових норм (бездіяльність) лише констатує правомірність поведінки особи, не встановлюючи, не змінюючи і не припиняючи її суб'єктивних прав та зобов'язків; надання декларації про доходи на вимогу уповноважених суб'єктів – виконання активного зобов'язку суб'єкта, що не викликає нових правовідносин.

Лит.: Оксамытний В. В. Правомерное поведение личности. К., 1985; Лазарева А. С. Юридический состав правомерного поведения: к постановке проблемы // Вестник СГАП. Саратов, 2009, № 2 (66); Шульга А. М. Склад правомірної поведінки особистості, його особливості // Вісник ХУВС, 2011, № 3(54); Радько Т. Н. Правомерное поведение: основные научные подходы к понятию // Вестник Академии права и управления. М., 2012, № 28.

С. М. Олейников.